
گفت و گوها

رومن یاکوبسن و کریستینا پومورسکا

ترجمه: کیومرث جهانگردی

سرشناسه	: یاکوبسن، رومن، ۱۸۹۶-۱۹۸۲م، مصاحبه شونده Jakobson, Roman
عنوان و نام پدیدآور	: گفت و گوهای بین رومن یاکوبسن و کریستینا پومورسکا/ترجمه کیومرث جهانگردی.
مشخصات نشر	: تهران: نشر علمی، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	: ۲۳۹ ص.
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۴۰۴-۲۴۵-۴
وضعیت فهرست نویسی	: فیا
یادداشت	: عنوان اصلی: Dialogues between Roman Jakobson and Kriystina Pomrska, 1980.
موضوع	: یاکوبسن، رومن، ۱۸۹۶-۱۹۸۲م - - مصاحبه ها
موضوع	: زبان شناسی
موضوع	: زبان شناسان - - مصاحبه ها
شناسه افزوده	: جهانگردی، کیومرث - مترجم
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۲/۲: P ۸۵
رده بندی دیویی	: ۴۱۰/۹۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۲۴۲۱۴۸

خیابان انقلاب - مقابل دانشگاه تهران شماره ۱۲۲۴

تلفن: ۶۶۴۶۰۶۶۷ - فکس: ۶۶۴۹۶۶۱۱

گفت و گوها

رومن یاکوبسن و کریستینا پومورسکا

ترجمه: کیومرث جهانگردی

چاپ اول: ۱۳۹۴

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: کوثر

چاپ: رامین

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۰۴-۲۴۵-۴

مرکز پخش: انقلاب - خیابان ۱۲ فروردین - شهدای ژاندارمری - بلاک ۱۰۳

تلفن تماس جهت دریافت کتاب در منزل یا محل کار: ۱۲ و ۵۱۱-۶۶۴۶۰۷۲-۶۶۴۶۳۰۷۲

یادداشت ناشر

با تلاش مداوم و ستودنی نسل‌های پی در پی زبان‌شناسان ایران، آنچه در آغاز در قالب دانشی نوپا و وارداتی در علوم انسانی به کشورمان راه یافته بود، اکنون به علمی بومی و در خدمت زبان فارسی و زبان‌های ایران قرار گرفته است.

امروز دیگر بر تمامی متخصصانی که به نوعی با مطالعه‌ی زبان سروکار دارند، آشکار شده است که آگاهی از ابزارهای علمی چنین مطالعاتی، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر به حساب می‌آید.

انتشارات علمی با بیش از صد و پنجاه سال خدمت در ساحت فرهنگ و نشر برای انتشار مجموعه‌ی وسیع از آرای برجسته‌ترین متخصصان این مرز و بوم به ویژه در حوزه مطالعات ادب فارسی، افتخار دارد مجموعه‌ی تازه‌ی خود را با نام «نگین‌های زبان‌شناسی» در اختیار تازه‌آشنایان با زبان‌شناسی و نیز متخصصان این حوزه قرار دهد.

این مجموعه، شامل ترجمه و تالیف نوشته‌هایی است که به همت یاران «علمی» در اختیار علاقمندان قرار خواهد گرفت.

محمدعلی علمی

فهرست مطالب

۹.....	یادداشت مترجم
۱۵.....	پیش گفتار
۲۱.....	به عنوان مقدمه
۲۳.....	مسیر شعرشناسی
۳۳.....	رهیافت‌هایی به فرهنگ عامه
۳۹.....	نظم و آواهای زبان
۴۷.....	نقش همخوان‌ها در کشف تقابل‌های واجی
۵۵.....	تأثیر تجارب بین‌المللی بر پیشرفت نظریهٔ زبانی
۷۱.....	مقوله‌های عمومی آواها در زبان
۷۵.....	عامل زمان در زبان و ادبیات
۹۷.....	عامل مکان
۱۰۹.....	زمان در چارچوب نشانه‌ها
۱۱۱.....	مفهوم نشان
۱۱۷.....	توازن
۱۲۹.....	شعر و دستور
۱۴۳.....	شبهات و مجاورت در زبان، ادبیات، سینما و زبان‌پژوهی
۱۵۵.....	شعر، اسطوره و زندگی‌نامهٔ شاعر
۱۷۱.....	نشانه‌شناسی
۱۷۹.....	سخن آخر
۲۰۵.....	کتاب‌شناسی
۲۰۷.....	واژه‌نامهٔ فارسی به انگلیسی
۲۱۵.....	واژه‌نامهٔ انگلیسی به فارسی
۲۲۲.....	نمایه اصطلاحات و نام‌های خاص

یادداشت مترجم

کتابی که پیش روی خوانندگان است زندگانی علمی زبان‌شناسی را به تصویر می‌کشد که می‌توان او را به عنوان یکی از نواغ این شاخه علمی از چهره‌های ماندگار روزگار حاضر دانست. وی پس از نائل شدن به جایگاه علمی رفیمی که استعدادها، تجارب، سخت‌کوشی و علائق شخصی‌اش زمینه‌ساز حصول زود هنگام به آن بود، مجبور به مهاجرت از زادگاهش شد. اوضاع سیاسی و دشوار حاکم بر شوروی آن زمان او را همچون بسیاری از دیگر نواغ معاصرش وادار به ترک وطن و عزیمت به دیگر کشورهای اروپایی کرد. ماجرا به همین جا ختم نشد و جنگ جهانی دوم او را مجبور کرد از کشوری به کشور دیگر در گریز باشد. این سفرها یا سرگردانی‌ها، زندگانی پُرفراز و نشیبی را برایش رقم زد، اما آوارگی نه تنها او را متوقف نکرد بلکه فرصتی شد برای یادگیری زبان این کشورها، آشنایی با مکاتب مختلف علمی و استفاده از امکانات آنها برای پرداختن به زبان‌شناسی از زاویه‌ای تازه. یاکوبسن در متن کتاب حاضر موضوع را اینگونه مطرح می‌کند: «لازم نیست بگویم که این تغییرات غیرمنتظره و ناگهانی بیش از یک بار پروژه‌های کاری مرا تحت تأثیر قرار داده و تغییر داد، اما باید بپذیرم که جابه‌جایی در محیط‌هایی علمی که هر یک علائق خاص خود و رمز عبور ویژه آن محیط را داشت، این فرصت را در اختیارم قرار داد که پرسش‌های خود را دوباره و دوباره صورت‌بندی و گستره آنها را وسیع‌تر نمایم». همسرش، کریستینا پومورسکا این موضوع را چنین توصیف می‌کند: «هر بار که تاریخ دوران ما او را مجبور می‌کرد خانه و محل اقامت خود را تغییر دهد، دوباره خود را تثبیت و یکبار دیگر همه چیز را از نو آغاز می‌کرد». یاکوبسن در خصوص زبان‌هایی که به آنها تسلط داشته می‌نویسد: «من این موقعیت را داشتم که تحلیل‌های دستوری‌ام از شعر انگلیسی، فرانسوی، ایتالیایی، پرتغالی، رومانیایی، یونانی، روسی، چکی، اسلواکی، لهستانی، اسلونیایی، صربی - کرواتی، بلغاری، اسلوانیک کلیسایی کهن و ژاپنی یاستان - و به‌طور خلاصه اشعار برگزیده بسیاری از سنت‌های شعری سیزده قرن گذشته - را در بسیاری از مجلات پژوهشی کشورهای مختلف منتشر نمایم». همان‌طور که در نمایه نام‌های خاص، در پایان کتاب آمده است وی توانسته است بر روی داده‌های بسیاری از زبان‌ها کار کند و حتی با برجسته‌ترین شاعران، نویسندگان و اندیشمندان آن زبان‌ها ارتباط برقرار کرده و بر روی آثار آنان و ادبیات هر فرهنگ و زبان، به‌عنوان موضوعی جهانی کار کند.

شادروان استاد علی محمد حق‌شناس در مقاله‌ای با عنوان "یاکوبسن، وجودی حاضر و غایب"، درباره‌ی او توضیح داده است: با این که در همه‌ی عرصه‌ها و حوزه‌های علمی و پژوهشی به یاکوبسن اشاره می‌شود، ولی کم‌تر کتابی یافت می‌شود که فصلی یا زیرفصلی از آن به‌طور مستقل به طرح و توصیف آراء و نظریه‌های یاکوبسن و ترسیم نمایی هر چند اجمالی از شخصیت علمی و فرهنگی او اختصاص داده شده باشد. با این وجود، خود استاد در درس زبان‌شناسی و ادبیات، مباحث فراوانی را به یاکوبسن اختصاص می‌دادند. از طرفی می‌توان گفت که یاکوبسن در ایران واقعاً ناشناخته باقی مانده است. پومورسکا در متن این کتاب به برخی از آثار، جشن‌نامه‌ها یا مقالات و پژوهش‌هایی که برای یاکوبسن تنظیم و تدوین شده است، اشاره می‌کند.

استاد محمد دبیرمقدم در درس مکاتب زبان‌شناسی، رومن یاکوبسن را زبان‌شناسی چندبُعدی توصیف می‌کند. کتاب حاضر را می‌توان خودنگاشته‌ای دانست بر این ابعاد گوناگون. هر چند از لایه‌لای سطور کتاب به‌روشنی می‌توان دریافت که علایق اصلی یاکوبسن در حوزه ادبیات رقم می‌خورد و در واقع می‌توان او را دانشمندی دانست که به مطالعه ادبیات از دیدگاه علم زبان‌شناسی همت می‌گمارد، با این وجود او در زمینه‌های گوناگون بررسی و مطالعه زبان، شامل واج‌شناسی، زبان‌آموزی در کودکان، زبان‌پرسی و اختلالات گفتاری، عصب‌شناسی زبان، رده‌شناسی زبان‌های جهان، نشانه‌شناسی، معنی‌شناسی، مطالعات فرهنگی به‌ویژه فرهنگ عامه، تغییرات زبانی و به تبع آن زبان‌شناسی تاریخی، گویش‌شناسی، مطالعه زمان و مکان در چارچوب نظام زبان، نقد ادبی، سبک‌شناسی، شعرشناسی، موسیقی‌شناسی، اسطوره‌شناسی، مردم‌شناسی، نظریه اطلاع، نظریه ترجمه، بررسی‌های تطبیقی، دوزبانگی، حوزه‌های مختلف هنری مانند سینما و نقاشی و سایر حوزه‌هایی که به‌نوعی با زبان سروکار دارند، موفق بوده و در هر حوزه کاری را به‌سرانجام رسانده و در پیشرفت هر کدام از سهمی شایان ذکر برخوردار است، به‌طوری که می‌توان گفت به‌لحاظ اصطلاح‌شناسی، بسیاری از اصطلاحات مهم و ماندگار هر یک از حوزه بالا را شخصاً وضع نموده است. در متن کتاب حاضر به بسیاری از این اصطلاحات و چگونگی حصول به آنها اشاره شده است.

آنگونه که از گفته‌های خود یاکوبسن بر می‌آید، وی تحت تأثیر آراء آلبرت انیشتین بوده است. او درباره‌ی این تأثیرپذیری می‌نویسد: «اندیشه‌های ما درباره‌ی زمان مستقیماً از مباحث رایج درباره‌ی نظریه نسبیت الهام گرفته بود. این نظریه زمان را به‌مثابه یک

مطلق رد می‌کرد و مسایل زمان و مکان را هماهنگ و متناسب می‌دانست. وی تفاوت گفتار و نوشتار را نیز با مسئله زمان و مکان قابل بررسی دانسته، در این رابطه می‌گوید: «گفتار از ماهیتی صرفاً گذرا و موقت برخوردار است، در حالی که نوشتار، زمان و مکان را به هم پیوند می‌زند». کریستینا در این باره به خود یاکوبسن می‌گوید: «در سخنرانی‌هایتان بیش از یکبار تأکید کرده‌اید که قدرت اساسی زبان و در نتیجه برتری گوینده، به این واقعیت بر می‌گردد که زبان دارای این قابلیت است که ما را به مآواری زمان و مکان رهسپار شود». یاکوبسن نشانه‌شناسی را نیز به زمان مربوط می‌کند. در این رابطه می‌توان گفته زیر را در متن کتاب به‌شاهد آورد: «ارزش یک نماد و به‌ویژه نماد زبانی مربوط به این واقعیت است که احتمال پیش‌بینی آینده را به ما می‌دهد». واژه و زمان آینده به‌شکلی تفکیک‌ناپذیر در ارتباط با هم قرار می‌گیرند - این یکی از اثرگذارترین نظریه‌های پیرس است».

یاکوبسن در جای دیگری از کتاب ادعا می‌کند: «تصور من این بود که تغییرات زبانی نظام‌مند و نیز غایت‌مند هستند و تکامل زبان با هدفی مشترک با سایر نظام‌های فرهنگی - اجتماعی صورت می‌پذیرد». این یکی دیگر از مهم‌ترین مقولاتی است که یاکوبسن تحت عنوان 'اتحاد زبانی' به آن می‌پردازد. برای آشنایی با این موضوع، از خوانندگان دعوت می‌شود به متن کتاب مراجعه کنند.

یکی از ویژگی‌های مهم مطالعات و بررسی‌های یاکوبسن، رویکرد علمی اوست که از این نظر او را زبان‌شناسی نقشگرا می‌دانند، متأسفانه در متن کتاب آن چنان که باید به این موضوع و همچنین به شش نقش مهمی که یاکوبسن برای زبان قایل بود، پرداخته نشده است و شاید علت آن را بتوان دوران اوج صورت‌گرایی و به‌ویژه دستور زایشی در سال‌های تدوین کتاب دانست. به‌هرحال، یاکوبسن در فصل ۱۵ کتاب ادعا می‌کند که: «به نظر من تعیین چارچوب اجتماعی - فرهنگی زبان و کار تاریخی‌ای که این چارچوب می‌طلبد، مکملی ضروری برای تحلیل چندمنظوره ساختار درونی زبان است». می‌توان این گفته را، به همراه هدفی که در بالا برای غایت‌مندی تغییرات زبانی و اشتراک آن با سایر نظام‌های فرهنگی - اجتماعی قایل است، دلیل روشنی مبنی بر نقشگرایی او و دیدگاهش به زبان دانست.

باور یاکوبسن درباره مقوله ابهام‌زدایی که در زبان‌شناسی صورتگرا تبدیل به یکی از تکنیک‌های اصلی در تحلیل‌های زبانی و به‌طور کلی ارائه نظریه زبانی شده است، این

بود که این موضوع به مقوله حذف در سطوح مختلف زبان مربوط می شود، اما تا اکنون به طور خاص و ناقص مورد بررسی قرار گرفته است.^۱

نظر یاکوبسن در خصوص اسطوره نیز درخور توجه است. او می گوید: «شعر و افسانه دو نیروی کاملاً مرتبط و در عین حال کاملاً متناقض هستند. تضاد این دو نیروی طبیعی در این واقعیت نهفته است که جهت گیری شعر به سوی تغییر و تنوع است، درحالی که هدف از افسانه تغییرناپذیری است».

در رابطه با رده شناسی، یاکوبسن که به باور مترجم با وضع قوانین تلویح (دلالت) و همچنین مفاهیم نشان دار و بی نشان از تأثیرگذارترین افراد در این حوزه است، می گوید: «رده شناسی ساخت وازی زبان ها، به عنوان رویای دیرین زبان شناسان، اینک بنیان های محکمی یافته و به نظر می رسد که ما را نیز در تبیین و تعریف دقیق تر همگانی های دستور توانمند ساخته است».

به اعتقاد این نگارنده، اگر بخواهیم ادبیات را از دیدگاهی علمی، یعنی از منظر زبان شناسی تعریف کنیم، یاکوبسن توازن و به ویژه توازن شعری را موضوع اصلی این دیدگاه دانسته و از این رهگذر راه را برای مطالعه هموار کرده است. وی در این رابطه زبان را به مثابه نظامی از ارتباطات می داند و می گوید: «نظامی از ارتباطات محکم و استوار در ترکیب و ترتیب عناصر، در بسیاری از سطوح مختلف زبان، یعنی در سطوح نحوی، صورت ها و مقوله های دستوری، هم معنی های واژگانی، کل اقلام واژگانی و سرانجام ترکیبات آواها و الگوهای نوایی وجود دارد. این نظام به ایبانی که از طریق توازن به هم مربوط شده اند، یکدستی آشکاری می بخشد و در عین حال گوناگونی و تنوع فراوانی را نیز در این ابیات به وجود خواهد آورد». یاکوبسن پرسش هایی را در مورد توازن مطرح می کند که هر کدام از آنها می تواند موضوع خوبی باشد برای انجام پژوهش های علمی درباره شعر و زبان شعر. این مترجم همه ادیبان و پژوهشگران و دانشجویان حوزه ادبیات و زبان شناسی را به این بخش از کتاب ارجاع می دهد.

با اینکه مخاطبان اصلی این کتاب متخصصان و پژوهشگران حوزه های ادبیات و زبان شناسی هستند، اما کتاب قابل استفاده برای عموم علاقه مندان به حوزه های مختلف علوم انسانی و هنر نیز هست، به طوری که تقریباً به همه حوزه های علمی گفته شده در سخن مترجم گریز می زند. از این نظر کتاب حاضر را می توان منبعی دانست برای

۱. باید یادآور شد که این موضوع باتوجه به تاریخ نگارش کتاب (۱۹۸۰)، طی چند سال اخیر به طور ویژه ای در زبان شناسی زایشی مورد توجه جدی قرار گرفته است.

کسانی که به دنبال یافتن ایده‌های نو برای پژوهش در حوزه‌های میان‌رشته‌ای مختلفی هستند که زبان پیوند دهنده اصلی همه آنهاست.

نکته آخر این که سرگذشت یاکوبسن که در کتاب حاضر به صورت یک گفت‌وگوی علمی و در برخی مواقع فلسفی و در عین حال غیررسمی با همسرش کریستینا پومورسکا بازگو شده است، به خوانندگان یادآور می‌شود که موانع روزگار نباید سد راه آنها شود و انسان علاقه‌مندی که استعدادهایش را در حوزه‌ای خاص شناخته باشد، می‌تواند تمام موانع را پشت سر گذاشته تا نایل شدن به هدف راه را هموار کند. برای این منظور کافی است چون رود جاری باشد و در خروش؛ و این گونه است که می‌توان کوه را نیز درنوردید.

در ترجمه کتاب و به‌ویژه ترجمه اصطلاحات تخصصی آن سعی شد بیشتر از برابریهای مربوط به اصطلاحات حوزه تخصصی زبان‌شناسی استفاده شود و می‌توان گفت که این برابریها رایج‌ترین اصطلاحاتی هستند که در حال حاضر در گفتمان گروه‌های زبان‌شناسی دانشگاه‌ها و مجامع زبان‌شناسی ایران مورد استفاده قرار می‌گیرند، هرچند برخی اصطلاحات نیز در متن اصلی وجود داشت که مترجم مجبور شد برابر آنها را شخصاً ارائه کند. امید است که مورد پذیرش جامعه دانشگاهی واقع گردد. همچنین همان‌طور که از نام کتاب بر می‌آید، اصل آن بر مبنای گفت‌وگوهای یاکوبسن و همسرش پومورسکا تنظیم شده است که ابتدا به زبان فرانسه منتشر شد، سپس توسط کریستین هیوبرت^۱ به زبان انگلیسی ترجمه گشت و انتشارات دانشگاه کیمبریج در سال ۱۹۸۰ آن را منتشر کرد. یکی دیگر از دشواری‌های ترجمه حاضر که بر مبنای نسخه انگلیسی آن صورت گرفت مربوط به همین امر است. در این مورد، هر جا که مترجم احساس می‌کرد ترجمه انگلیسی از دقت لازم برخوردار نیست مجبور به مراجعه به سایر منابع می‌شد و از این نظر باید گفت که گاهی دست به پژوهش‌هایی می‌زد تا بتواند در حد ممکن اشکالات آن را مرتفع کند. از طرفی در متن اصلی کتاب داده‌ها، جملات و اشعاری از زبان‌های مختلفی وجود داشت که این مترجم با برخی از آنها آشنا نبود، در ترجمه این موارد که وقت زیادی را نیز از مترجم گرفت، اینترنت و به‌ویژه بخش ترجمه ماشینی کاوشگر گوگل بسیار مفید واقع شد.

در اینجا بر خود لازم می‌دانم مراتب سپاس و قدردانی فراوان خود را از استاد گرانقدر، آقای دکتر کوروش صفوی که در همه مراحل کار پشتیبان و مشوق مترجم

۱. Christian Hubert

بودند، ابراز نمایم. به درستی که ایشان همواره در مقام عمل حامی و یاور دانش‌آموختگان رشته زبان‌شناسی هستند و از این رهگذر هم به دانشجویان توجه دارند و هم زمینه گسترش و توسعه زبان‌شناسی را فراهم می‌آورند. بی‌شک این ترجمه حاصل سخاوت علمی کم‌نظیر ایشان است، چه آن که اصل کتاب را که در خارج از کشور برای خود تهیه کرده بودند، در اختیار مترجم قرار دادند و پس از بررسی نمونه‌ای از ترجمه چند صفحه از کتاب، زمینه ترجمه بی‌دغدغه و چاپ و انتشار آن را نیز فراهم آوردند. امیدوارم که ترجمه حاضر توانسته باشد کمکی باشد برای پُر نور شدن چراغ شناخت زیبایی‌های زبان فارسی، به‌ویژه زیبایی‌های هنری آن. همچنین از دوست و همکار خوبم آقای علی عربانی دانا که مانند همیشه زحمت مطالعه نسخه اولیه ترجمه‌های مترجم را متقبل شدند و پیشنهادهای بسیار ارزشمندی را جهت بهبود کار ارائه کردند، صمیمانه سپاسگزارم. آقای مهدی رستمی، دوست و هم‌کلاسی‌ام در دوره کارشناسی ارشد در ترجمه و تحلیل سطری از شعر فرانسوی مالرب کمک فراوان کردند که بدین وسیله از ایشان تشکر می‌کنم. خاطر نشان می‌شود که ترجمه کتاب، به‌ویژه در بخش اصطلاحات تخصصی، حاصل آموزه‌های اساتید برجسته زبان‌شناسی ایران و همچنین پژوهشگران و دانشجویانی است که مترجم در طول ۷ سال تحصیل در دوره‌های کارشناسی ارشد و دکترای زبان‌شناسی همگانی افتخار دوستی و همکاری با آنان را یافت، امیدوارم که توانسته باشم این آموزه‌ها را به درستی به کار ببندم. سرانجام سپاس بی‌پایان خود را به آقای محمد علی علمی، ناشر محترم کتاب تقدیم می‌کنم، وسعت نظر علمی و شیوه برخورد حرفه‌ای ایشان از همان آغاز همکاری، مایه دلگرمی مترجم شد تا تلاش و دقت نظر خود را دوچندان کند.

کیومرث جهانگردی

پاییز ۱۳۹۳